

Clark H. Pinnock'un Felsefî Teolojisinde Geleneksel Cehennem İnancının Eleştirisi ve Yok-Etmeci Cehennem Anlayışının Savunusu

Ferhat AKDEMİR*

The Defense of Traditional Annihilation Faith of Hell
and the Criticism of the Doctrine of Annihilationist Hell in
Clark H. Pinnock's Philosophical Theology

Citation/©: Akdemir, Ferhat, (2013). The Defense of Traditional Annihilation Faith of Hell and the Criticism of the Doctrine of Annihilationist Hell in Clark H. Pinnock's Philosophical Theology, *Milel ve Nihal*, 10 (1), 131-156.

Abstract: The problem of nature of hell and especially its eternity is among the most controversial topics for the last two century in the contemporary Christian philosophical theology. This article deals with the views of Canadian philosopher Clark H. Pinnock about the hell. In this article the arguments he used against traditional doctrine of the hell and for the justification of annihilationist hell approach are evaluated in critical manner.

Key Words: Clark H. Pinnock, the traditional hell doctrine, annihilationism, universal salvation.

---

* Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü [fakdemir@sinop.edu.tr]

Atıf/©: Akdemir, Ferhat, (2013). Clark H. Pinnock'un Felsefî Teolojisinde Geleneksel Cehennem İnancının Eleştirisi Ve Yok-Etmeci Cehennem Anlayışının Savunusu, *Milel ve Nihal*, 10 (1), 131-156.

Öz: Cehennemin mahiyeti ve özellikle ebedi olup-olmadığı sorunu çağdaş Hıristiyan felsefî teolojisinde son iki asırdır en fazla tartışılan konular arasındadır. Bu makale Kanadalı felsefeci Clark H. Pinnock'un cehenne- me ilişkin görüşlerini ele almaktadır. Onun geleneksel cehennem doktrini- ne yönelttiği ve yok-etmeci cehennem anlayışını savunmak için kullandığı argümanlar eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Clark H. Pinnock, geleneksel cehennem doktrini, yok- etmecilik ve evrenselcilik.

Giriş

Din felsefesi çok genel bir tanımlama ile dinin inanç konuları üzer- rinde rasyonel ve eleştirel düşünme etkinliği olarak tanımlanabi- lir.¹ Tanımdan da rahatlıkla anlaşılacağı üzere din felsefesinin ko- nusu dinlerin inançsal öğeleridir. Bu münasebetle dinlerin merkezî inançlarından olan “ölümden sonra yaşam tasavvuru” doğrudan din felsefesinin araştırma alanına girmek durumundadır. Doğrusu din felsefesi bu konuyla ilgilenmemiş de değildir. Giriş düzeyin- deki bir din felsefesi kitabını açtığımızda bile orada “Ölüm- Sonrası”, “Ölümden Sonraki Hayat”, “Tanrı ve İnsanın Geleceği” gibi ölüm sonrasını konu edinen bölüm başlıkları ile karşılaşma- mız mümkündür.² Ancak bu bölümlerin genellikle ölümden sonra bir hayatın olup-olmadığı ve eğer varsa bu hayatın nasıl bir şey olduğu; felsefi, dinî ve deneysel dayanaklarının neler olduğu; bu hayatın bedenli mi ruhsal mı, bir yeniden yaratılış şeklinde mi yoksa bir yeniden diriliş tarzında mı olacağı gibi sorular etrafında kurgulandığı rahatlıkla görülebilir. Fakat dinlerin tamamının de- ğilse bile en azından teistik olarak nitelediğimiz ya da semavî ola-

---

¹ C. Stephen Evans & R. Zachary Manis, *Din Felsefesi: İman Üzerine Rasyonel Düşünme*, çev. Ferhat Akdemir, Elis Yayınları, Ankara, 2010, s. 15.

² Tespitimize örnek teşkil etmesi için şu çalışmalara bakılabilir: Brian Davies, *Din Felsefesine Giriş*, çev. Fatih Taştan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2011, 11. Bölüm (Ölümden Sonraki Hayat); Cafer Sadık Yaran, *Din Felsefesine Giriş*, Rağbet Yayınları, 2010, İstanbul, 14. Bölüm (Ölümden Sonraki Hayat); Michael Peterson vd., *Akl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*, çev. Rahim Acar, Küre Yayınları, İstanbul, 2006, 15. Bölüm (Süregiden Arayış: Tanrı ve İnsanın Serüveni); Chad Meister, *Introduction of Philosophy of Religion*, Routledge, London and New York, 2009, 10. Bölüm (The Self, Death and Afterlife).

rak kabul ettiğimiz Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi üç büyük dinin iman şartlarından olan ve ölüm-sonrası yaşamın zorunlu unsuru olarak kabul edilen cennet ve cehennem inancının çağdaş din felsefesinde çok fazla tartışma konusu edilmediğine ve sözünü ettiğimiz din felsefesi kitaplarında belirgin bir şekilde yer almadığına tanıklık etmekteyiz. Oysa ki dinlerin aslî inançlarından olan cennet ve cehennem de mahiyetleri ve nitelikleri itibarıyla din felsefesinin araştırma alanına girmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Ayrıca bu gerekliliği teistik-olmayan filozofların özellikle cehennem inancı üzerinden dine yönelttiği eleştirileri dikkate alacak olursak daha iyi anlayabiliriz. Örneğin ünlü agnostik filozof Bertrand Russell (1872-1970) Hz. İsa'nın, cehenneme inanması nedeniyle ahlâki yapısında bir sorun olduğunu ve insan olan, insânî duygulara sahip olan hiçbir varlığın *sonsuzca acı* içeren bir cezaya muhatap olacağına inanmadığını söyleyerek Hıristiyanlığı eleştirmektedir.³ John S. Mill (1806-1873) ise ebedî cehennem doktrinini Hıristiyanlığın Tanrı'sını deyim yerindeyse "kötülüğün korkunç bir idealizasyonuna"na çevirdiğini ileri sürerek reddetmektedir.⁴ Bu eleştiriler sadece ateist ya da agnostik filozoflar tarafından dilelendirilmemektedir. Onları bazen teist felsefecilerden de duymak durumunda da kalabiliyoruz. Örneğin Kenneth Kantzer (1917-2002), "[insanın kaderine ilişkin] İncilsel yanıt bizim iyi niyetli duygularımızı tatmin etmemektedir. O, insanın umudu ve onuru için tahrip edici, katı ve yıkıcı bir dünyadır"⁵ demektedir. John Wenham (1913-1996) ise, "sonu gelmeyen bir cezanın adâletsizlikten öte bir sadizm olduğunu ve Tanrı'nın iyiliğini ve yüceliğini reddetmeksizin onun nasıl vaaz edilebileceğini bilmediğini"⁶ söy-

³ Bertrand Russell, *Why I am not a Christian*, Simon Schuster, New York, 1957, s. 17, 18.

⁴ John Stuart Mill, *Three Essays on Religion*, Longmans, London, 1923, s.114'den akt. Jerry Walls, "Is Eternal Damnation Compatible with the Christian Concept of God", *Contemporary Debates in Philosophy of Religion*, Ed. Michael L. Peterson and Raymond J. Von Arrogon, Blackwell Publishing, Oxford, 2004, s. 269.

⁵ Kenneth S. Kantzer, "Troublesome Questions", *Christianity Today*, 20 Mart 1987.

⁶ John W. Wenham, "The Case for Conditionalism", *Universalism and the Doctrine of Hell*, ed. Nigel M. Des. Cameron, Grands Rapids, Baker, 1992, s. 187'den akt. Clark H. Pinnock, "Annihilationism" *The Oxford Handbook of Eschatology*, ed. Jerry Walls, Oxford University Press, Oxford, 2008 s. 464.

lemektedir. Bu nedenle Pinnock da, “sonsuzca çekilen bilinçli bir azabın geleneksel teolojinin sıkıntılı bir tarafını oluşturduğunu kimse inkar edemez. ... o, inananlar için ciddi bir zorluk, septiklerin elinde ise imanın aleyhinde kullanabilecekleri etkili bir silahtır”⁷ demektedir.

Bu münasebetle biz bu makaleyi din felsefesinin ve felsefi teolojinin gündemini son zamanlarda meşgul eden ve dine yönelik eleştirilerde önemli bir argüman olarak işlev gören cehennemin ebediyeti meselesine hasretmeyi uygun görüyoruz. Son dönemlerde özellikle evanjelik din adamları ve felsefeciler tarafından savunulan ve “yok-etmeci cehennem anlayışı” olarak Türkçeleştirebileceğimiz “annihilationism” üzerinde durmayı düşünüyoruz. Onu da geçen yıllarda vefat eden Kanadalı felsefeci ve teolog Clark Pinnock’un (1937-2010) görüşleri dolayımında ele almayı ve incelemeyi uygun görüyoruz. Çünkü Pinnock her ne kadar dinsel kapsayıcılığa ilişkin görüşleri ile felsefe dünyasında temayüz etmiş olsa da,⁸ o aynı zamanda yok-etmeci cehennem görüşünün en sıkı ve en ateşli savunucuları arasındadır. Çalışmamızın giriş bölümünde yöntemimize ve amacımıza ilişkin şu tespitleri de yapmamız gerekir ki, bu makale büyük ölçüde deskriptif bir yöntemle kaleme alınacaktır. Yani söz konusu felsefecinin konu ile ilgili görüşleri tasvîrî bir dille gözler önüne serilecek, ileri sürdüğü görüşler ve bu görüşlerin dayanakları analitik bir yöntemle çözümlenmeye çalışılacaktır. Ancak yeri geldiğinde de bu görüşlerin felsefi tutarlılıkları ve geçerlilikleri analiz edilmeye çalışılacak ve özellikle sonuç bölümünde söz konusu iddialar eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

---

⁷ Pinnock, “Annihilationism”, s. 462; Krş. Pinnock, “The Conditional View”, s. 136.

⁸ Dinsel Kapsayıcılığa ilişkin görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Cafer Sadık Yaran, “Dinsel Kapsayıcılık (Inklusivizm)”, İslam ve Öteki: Dinlerin Doğruluk/Kurtarıcılık ve Birarada Yaşama Sorunu, Ed. Cafer Sadık Yaran, Kanüs Yayınları, 2001, İstanbul, ss. 67-80; Clark H. Pinnock, “An Inclusivist View”, Dennis L. Okholm & Timothy R. Pihillips, *More than a Way?: Four Views on Salvation in a Pluralistic World*, Zondervan Publishing, Michigan, 1995, ss. 93-123.

Çağdaş Hıristiyan Din Felsefesinde Cehennem Meselesine Genel Bir Bakış

Çağdaş Hıristiyan din felsefesinde cehennem hayatının ebediyetine ilişkin birbirlerinin karşısında konumlanan iki rakip görüşten söz edilebilir. İlki, cehennemın de cennet gibi ebedî olduğunu ve bazı kimselerin orada sonsuz bir cezaya çarptırılacağını kabul eden ve on dokuzuncu yüzyıla değin Hıristiyanların cehenneme ilişkin inançlarını karakterize eden “geleneksel cehennem doktrini”.⁹ İnancılarına göre bu doktrin kaynağını ve doğruluğunu Kutsal Kitap'ın açık ifadelerinden almaktadır. Gerek Eski Ahit, gerekse Yeni Ahit birçok yerde ve defalarca, kurtuluşa eremeyenlerin fiziksel ve manevî acıları da içeren, literal anlamda sonsuz bir cezaya çarptırılacaklarını açıkça beyan etmektedir. Üstelik gelenek de cehennemi böyle anlamış ve bize de bu şekilde aktarmıştır. Ayrıca o, Hıristiyanlığın, keffâret ve kurtuluş gibi spesifik inançları ile uyumlu ve o inançların bir gereğidir.¹⁰ Dolayısıyla hangi gerekçe ile olursa olsun terkedilmemelidir. İkincisi ise cennetin ebedî olduğunu kabul etmekle birlikte cehennemın ebedîliğini reddeden ve yaratılmış her bir ruhun, Tanrı tarafından bağışlanmadığı takdirde, günahlarının karşılığı olan bir cezaya çarptırıldıktan sonra cennete gireceği ve ebedî mutluluğa erişeceği, Hıristiyan literatüründeki ifadesini kullanacak olursak “İsa ile buluşacağı” şeklindeki “evrenselci cehennem doktrini”dir.¹¹ Bu düşüncenin tarihsel kökenlerinin gerilere gittiği ifade edilse de aslında o daha çok, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda kendisine güçlü taraftarlar bulmuş ve felsefî arenada sistemli bir şekilde savunulmuş tur.¹² Temel tezleri ise sonsuzca çekilen bir azabın Tanrı'nın ilahi adaleti ve mükemmel iyiliği ile bağdaşmadığı gibi, onun, “bütün

⁹ Evans & Manis, *Din Felsefesi*, s. 194.

¹⁰ Wilko Van Holten, “Hell and the Goodness of God”, *Religious Studies*, (35), 1997, s.39.

¹¹ Thomas Talbott, “Universalism”, *The Oxford Handbook of Eschatology*, ed. Jerry L. Walls Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 446. Krş. Marilyn McCord Adams, *Horrendous Evils and the Goodness of God*, s. 43.

¹² Richard Bauckham, *Universalism: A Historical Survey*, http://www.theologicalstudies.org.uk/article_universalism_bauckham.html [Erişim: 23/10/2013]

insanların kurtuluşu” şeklindeki tanrısal projenin de başarısızlıkla sonuçlandığı anlamına geleceğidir. Ayrıca, sonsuz cehennem azabının hiçbir yapıcı amaca ve olumlu değere sahip olmaması nedeniyle de geleneksel doktrinin reddedilmesi gerektiğini ileri sürerler.¹³ Bunun dışında felsefe literatüründe, gerçek benliklerle yaşanacak reel bir mekan olarak cennet ve cehennemi reddeden ve bunların aslında insanların farklı benlik düzeylerinin sembolik bir ifadesi olduğunu söyleyen “metaforik cehennem anlayışı”ndan da söz edilebilir. Bu görüş en açık anlamını, en güçlü savunucusu J. P. Sartre’ın “cehennem başkasıdır” şeklinde ifade edilen aforizmasında bulabilir.¹⁴ Literatürde ciddi savunucuları ve güçlü dayanakları bulunmadığı için bunu ayrı bir kategoride değerlendirme gereği duymuyoruz.

Son zamanlarda geleneksel cehennem doktrininin, kendisine yöneltilen eleştiriler özellikle de evrenselciler tarafından dillendirilen itirazlar nedeniyle temel tezlerinde revizyona gitme ihtiyacı duyduğu görülmektedir. Bu bağlamda geleneksel cehennem inancı kendisini iki yoldan, özgür iradeci cehennem anlayışı ve yoketmecî cehennem anlayışı şeklinde ifade etmeye ve haklılığını savunmaya çalışmaktadır. İlki, –kimi çalışmalarda, geleneksel doktrinin “katı” olmasına referansla “ılımlı cehennem anlayışı” diye anılan- ‘özgür iradeci cehennem anlayışı’dır . Bu anlayış, özü itibarıyla, özgür irade teodisesinin cehenneme uyarlanmış şeklidir. Ona göre, cennet de cehennem de ebedîdir. Savunucularına göre,¹⁵ cehennem, cehennemliklerin tercihlerinden başka bir şey değildir. Eğer insan gerçek anlamda özgür olacaksa onun gerçekten de gü-

---

¹³ Evrenselciliğin temel tezleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Marilyn McCord Adams, “The Problem of Hell: A Problem of Evil for Christians”, *Readings in the Philosophy of Religion*, (ed) Kelly James Clark, Second Edition, Broadview Press, Toronto, 2008, ss. 437-447; Thomas Talbott, “The Doctrine of Everlasting Punishment”, *Faith and Philosophy*, (7), 1990, ss. 19-42; John Hick, *Evil and the God of Life*, Harper & Row, San Fransisco, 1977, s. 342 vd.

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. William V. Crockett, “The Metaphorical View”, *Four Views on Hell*, ed. Zondervan Publishing House, Michigan, 1992, ss. 43-77.

¹⁵ Richard Swinburne (d.1934), Eleonore Stump (d. 1947), Jerry Walls ve William Lane Craig (d. 1949) gibi kimi çağdaş felsefeciler bu görüşün savunucuları arasında sayılmaktadır.

nah işleme/hata yapma hak ve yetkisi olmalıdır. Tanrı bile, özgürlüklerini almadan insanların hata yapma haklarını ellerinden almaz. Dolayısıyla cehennem özgürlüklerin kötüye kullanılmasından başka bir şey değildir. İkincisi ise “yok-etmeci cehennem anlayışı”dır. Şimdi bu anlayışı güçlü savunucusu Clark Pinnock'un temel tezleri dolayımında ele almayı deneyelim.

Clark Pinnock ve Yok-etmeci Cehennem Anlayışı

Aslında çağdaş evanjelik filozofların bir kısmı tarafından savunulan¹⁶ yok-etmeci cehennem anlayışı genel hatları ile cehennemin ebedî olmadığını, cehennem azabını ebedî olarak hak edenlerin ya ölümlerinden hemen sonra ya da bir süre sonra Tanrı'nın inayeti ile geri-dönüşsüz bir şekilde yok edileceklerini iddia eden görüş olarak ifade edilebilir. O, Pinnock'un ifadesiyle, “Hıristiyan teolojisinde, nihayetinde pişmanlık duymayan günahkârın son yargılamadan hemen sonra (ya da bir süre sonra) varlığına son verileceğini savunan görüş”¹⁷ olarak tanımlanmaktadır. O bu iddiasının, yani cehennemin mahiyetinin sonsuz ve bilinçli bir azap olarak değil de bir yok-oluş olarak anlaşılmasının “hem Kutsal Kitap'a daha uygun, hem teolojik olarak daha tutarlı ve hem de daha gerekçeli ve kullanışlı olduğunu”¹⁸ iddia eder.

Bu noktada bazı çalışmalarda bu anlayışın “koşullu ölümsüzlük” olarak isimlendirildiğine de tanıklık etmekteyiz. Savunucuları insanın beden ve ruh olarak ölümlü olduğunu, ölümsüzlüğün insana ait aslî bir özellik olmayıp ona sonradan Tanrı'nın bir armağanı olarak sunulduğunu iddia ederek, bu anlayışı “koşullu ölümsüzlük” diye de nitelemektedirler. Ancak Pinnock kendi projesinin bu şekilde isimlendirilmesini doğru bulmaz. Gerçi o da

---

¹⁶ David J. Powys, “The Nineteenth and Twentieth Century Debates about Hell and Universalism” *Universalism*, Paternoster Press, Grand Rapids, 1992, s. 93 vd. Ancak o, hala evanjeliklerin çoğunluğu tarafından benimsenen cehennem anlayışı olarak kabul edilemez. Evanjelikler arasında yükselen bir trend olsa da hala azınlıktadır. Bkz. James I. Packer, “The Problem of Eternal Punishment”, *Crux*, XXVI.3 (Eylül 1990), s. 23; Krs. Pinnock, “The Destruction of The Finally Impenitent”, s. 248.

¹⁷ Clark Pinnock, “Annihilationism”, s. 462.

¹⁸ Pinnock, “The Conditional View”, s. 137.

ruhun doğası gereği ölümsüz olduğu fikrini reddeder, koşullu ölümsüzlüğü kabul eder. Örneğin bu konuda şöyle demektedir: “İnsânî ruhun doğasında onun sonsuza kadar yaşamasını gerektirecek hiçbir şey yoktur. İncil bize koşulculuğu öğretir. Tanrı, insanları, sonsuzca bir yaşam potansiyeli ile ölümlü olarak yaratmıştır; fakat bu onların aslî aidiyetleri değildir.”¹⁹ Ancak ruhun ölümsüzlüğü fikri onun tezinin sadece zorunlu şartıdır; tamamlayıcı/yeterli şartı değildir. Bir başka deyişle, ona göre, ruhun ölümsüzlüğü kendi önerisinin sadece negatif/savunmacı bir gerekçesidir. Pozitif/kanıtlayıcı gerekçesi değildir. Çünkü koşullu ölümsüzlüğü kabul etsek bile, “o, Tanrı’nın, sapkınlara ebedî bir hayat sunmasını ve onları sonsuz bir acıya mahkûm etmesini mümkün kılmaktadır. Bu nedenle koşullu ölümsüzlük yok-etmeci inanç için zorunlu olmasına rağmen o inancın doğruluğunu kanıtlamaz. Benim öncelikli tezim hâlâ [kanıtlanmamış] durmaktadır: Kutsal metinler sapkınlığın yok-oluşunu teklif etmektedir”²⁰ demektedir.

Kısacası Pinnock ölümsüzlüğün kişiye ancak belli koşullarda verilen bir lütuf olduğunu kabul etmekle birlikte “koşullu ölümsüzlük” tamlamasını kendi projesi için uygun bir isimlendirme olarak görmemektedir. Ancak her ne şekilde isimlendirirsek isimlendirelim, Pinnock’un projesini çok genel olarak iki başlık altında incelememiz mümkündür. İlki onun geleneksel cehennem doktrinine yönelik eleştirileri, ikincisi ise yok-etmeciliğin dayanakları. Şimdi bunları ayrı ayrı ve sırasıyla ele alalım.

Clark Pinnock ve Geleneksel Cehennem Anlayışının Eleştirisi

Pinnock geleneksel cehennem öğretisine her şeyden öte ve öncelikle duygusal bir tepki koyar. Ona göre böylesi bir cehennem tasavvurunda Tanrı, Hans Küng’ün benzetmesi ile “intikam arzusunu acımasızca ve doyumsuzca tatmin etmeye çalışan bir kimse”²¹ gibi

¹⁹ Pinnock, “The Conditional View”, s. 142, 143.

²⁰ Clark H. Pinnock, “The Destruction of The Finally Impenitent”, *Criswell Theological Review*, (4/2), 1990, s. 253, 254. Yeniden yayım: “The Destruction of The Finally Impenitent”, *A Journal from the Radical Reformation*, (2/1), 1992, ss. 4-21. [Biz bu çalışmada ilk yayıma referans vereceğiz. F.A.]

²¹ Hans Küng, *Eternal Life, Life After Death as a Medical, Philosophical, and Theological Problem*, Doubleday, New York, 1984, s. 136.

görülmektedir. Dolayısıyla onun, İsa Mesih'te açığa çıkan Tanrı ile ve Tanrı'nın vahyi ile uzlaştırılabilir bir tarafı yoktur. Bu durumu ve duygularını Pinnock şu satırları ile açığa çıkarır:

Kendi kendinize sorunuz: Bir kimse İsa Mesih'te açığa çıkan Tanrı'nın vahyi ile bu doktrini nasıl uzlaştırabilir? O, sonsuz merhamet sahibi bir Tanrı mıdır? Böylesi bir acımasızlığın ve kindarlığın Tanrı'sını nasıl tasavvur edebiliriz? İnsanlara sonsuz azap veren ilah İsa'nın babası olan Tanrı olabilir mi? Düşmanlarımızı [bile] sevmemizi söyleyen Tanrı kendi düşmanlarından sonsuza kadar intikam almaya niyetli olabilir mi?²²

Ancak ona göre geleneksel cehennem anlayışına yöneltilebilecek itirazlar sadece duygusal bir tepkiden ve itirazdan ibaret değildir. Onun farklı bağlamlardaki eleştirilerini biz tarihsel, dinî ve felsefî eleştiriler olarak kategorize edebiliriz. Yani geleneksel cehennem doktrini ona göre hem tarihsel olarak yanlıştır, yanlış verilere ve yorumlamalara dayanmaktadır; hem Kutsal Kitap'ta yeteri kadar dayanağı yoktur ve hem de felsefî olarak en azından kendi içerisinde tutarlı değildir.

İlkin, ona göre bu doktrinin tarihsel dayanakları zayıftır. Hatta yanlış tarihsel verilere dayanmaktadır. Örneğin, erken dönem Hıristiyanlık kaynaklarında cehennem hem sonluluğuna hem de sonsuzluğuna izin veren farklı yorumlar ve tespitler vardır. Örneğin, Tertullian'da sonsuzca bir ceza fikrinin açık izlerini bulmak mümkün iken, Didache'da yok-etmeciliğin, Origen'de ise evrenselci tezlerin ilk ifadelerini görmek mümkündür. Dolayısıyla ilk dönem Hıristiyanlık içerisinde geleneksel doktrinin bütünüyle kabul edildiğini söylemek mümkün değildir. O, bu geleneksel tezin Konsiller aracılığıyla Hıristiyanlığa dâhil edildiğini ve tarihsel süreç içerisinde de ana akım Hıristiyanlık tarafından benimsendiğini düşünür. Örneğin İstanbul Konsili'nde (M. 543) alınan "şayet bir kimse kötülerin ve sapkın kimselerin süreli olarak cezalandırılacağını ve bu cezanın bir süre sonra doğal olarak sona ereceğini iddia ederse onu aforoz edelim" ya da "bir kimse, sapkınla-

²² Pinnock, "The Conditional View", s. 140.

rın cehennemdeki cezalarının sonsuzca olmadığını söylese onu aforoz edelim” (Vatikan I, 1870) şeklindeki kararlarla veya da “eğer bir kimse ölümcül bir günah içerisinde, tövbe etmeksizin ölürse hiç kuşku yok ki o cehennemin sonsuz ateşinde ilelebet acı çekecektir” (Papa Innocent, 1224) şeklindeki fetva ile geleneksel doktrin Hıristiyanların çoğunluğu tarafından onaylanmış ve içselleştirilmiştir.²³

Bu tarihsel girdinin bir Hıristiyan doktrinine dönüşmesinde Pinnock’a göre, Augustine’in de etkisi büyük olmuştur. Ona göre, Hıristiyanlığın zihin dünyasını bin yıldan daha uzun bir zamandır şekillendiren Augustine’in Hıristiyanların cehenneme ilişkin inançlarının teşekkülünde yadsınamaz bir etkisi vardır. Augustine *The City Of God*’ının özellikle 21. bölümünde cehennemliklerin fiziksel özelliklerini koruyarak ve bilinçlerini de yitirmeksizin sonsuza kadar maddî ve manevî acı çekeceklerini fantastik bir dille anlatır. Bu anlatılar, Pinnock’a göre, tarihsel süreç içerisinde Hıristiyanlığın cehenneme ilişkin doktriner inancı haline gelmiştir.²⁴

Ayrıca yine ona göre, bu inancın şekillenmesinde Hıristiyanlık öncesi düşüncelerin de etkisi belirleyici olmuştur. Bu noktada itham ettiği düşünce ise mimarını Platon olarak ilan ettiği ruh-beden düalizmidir. “Hellenistik bir inanç” olarak nitelediği bu düşünce ona göre, eskatoloji konusundaki Hıristiyan zihni-ni/dünyasını Hıristiyanlığın başlangıcından beri domine etmiştir. Çünkü kökeni Platon’a kadar geriye götürülebilen bu düşünce tarihsel süreç içerisinde Augustine, Aquinas ve Calvin gibi kendisine güçlü ve önemli taraftarlar bulmuştur.²⁵ Platon’a göre, ruh ve beden bölünemeyen, parçalanamayan ve birbirine indirgenemeyen iki ayrı t/öz idi. Dolayısıyla insan her ne kadar dünyevî anlamda ölümlü ise de, ruhsal olarak ölümsüzdür; onun ruhu sonsuza kadar varlığını koruyacaktır. Bu Platoncu ölümsüzlük tezini Jacques Maritain şöyle ifade eder: “İnsan ruhu ölümsüzdür. O bir kez var oldu mu yok olamaz; o sonsuza kadar zorunlu olarak var olacaktır

²³ Pinnock, “The Conditional View”, s. 138.

²⁴ Pinnock, “The Conditional View”, s. 139.

²⁵ Pinnock, “The Conditional View”, s. 147, 148.

ve varlığını koruyacaktır.”²⁶ İşte bu noktada Pinnock devreye girer ve geleneksel inancın bir diğer tarihsel dayanağının bu Hellenistik girdi olduğunu ve onun İncil tarafından onaylanmayan bir antropoloji teklif ettiğini söyler. Ona göre ruhun ölümsüzlüğünün kabul edilmesi yanlış bir yorumun benimsenmesi ve cehennem inancının Kutsal Kitap’a değil Hellenistik bir yoruma dayandırılması anlamına gelmektedir. Çünkü Pinnock’a göre, İncil bize insanın doğası gereği ölümsüz olmadığını, Tanrı’nın inanırlara bir armağanı olarak onları yeniden diriltileceğini söyler.²⁷ İncil’e göre, ölümsüzlüğe sahip olan tek başına Tanrı’dır (I. Timoteos 6:16); ve o rahmetinin bir gereği olarak insanlara ölümsüzlüğü bahşedebilir (I. Korintliler 15:21, II. Timoteos, 1:10). Bu nedenle Pinnock,

Bize hayatı veren de onu bizden alan da Tanrı’dır. İnsânî ruhun doğasında onun sonsuza kadar yaşamasını gerektirecek hiçbir şey yoktur. İncil bize koşulluluğu öğretir. Tanrı, insanları, sonsuzca bir yaşam potansiyeli ile ölümlü olarak yaratmıştır; fakat bu onların aslı aidiyetleri değildir.²⁸

der. Sonuç olarak da ölümsüzlük konusundaki bu Yunan doktrininin tarihsel süreç içerisinde Hıristiyan teolojisini belirgin bir şekilde etkilediğini, hatta bunun Hıristiyan inancının yunanlaştırılmasının (hellenization) başarılı bir örneği olduğunu söyler.²⁹ Netice olarak ona göre, geleneksel cehennem öğretisi şu şekilde bir akıl yürütmeye dayandırılmıştır:

İnsanlar, (Kutsal Kitaba uygun olan) ölümden sonraki ilahi yargılamaya ilişkin inançları ile (Kutsal Kitaba uygun olmayan) ruhun ölümsüzlüğüne ilişkin kabullerini mecz etmişler ve buradan cehennemın sonsuzca bilinçli bir acı içermesi gerektiği sonucuna [yanlışlıkla] ulaşmışlardır.³⁰

Onun geleneksel cehennem anlayışına yönelttiği bu tarihsel nitelikli eleştirilerinin yanında ikinci eleştirisi dinî niteliklidir. O,

²⁶ John Maritain, *The Range of Reason*, Geoffrey Bles, London, 1953, s. 60’dan akt. Pinnock, “The Destruction of the Finally Impenitent”, s. 253.

²⁷ Pinnock, “The Conditional View”, s. 147, 148. Krş. Pinnock, “The Destruction of the Finally Impenitent”, s. 253.

²⁸ Pinnock, “The Conditional View”, s. 142,143.

²⁹ Pinnock, “The Conditional View”, s. 148.

³⁰ Pinnock, “The Conditional View”, s. 148.

bu anlayışa gerekçe olarak gösterilen Kutsal Kitap pasajlarının yanlış yorumlandığı kanaatindedir. Bu noktada Kitab-ı Mukad-des'in bilgi kaynağı olarak iki temel işlevi olduğunu söyler Pinnock: *Otorite olma ve yoruma olanak sunma*. Ona göre gelenekselciler, sonsuz cezanın Kutsal Kitap'ın açık bir buyruğu olduğunu dolayısıyla onu reddetmenin İncil'i reddetmek anlamına geldiğini söylerler. Ancak Pinnock'a göre gelenekselciler kutsal kitabın hem otoritesini tahrip etmektedirler; hem de aşırı yorumlama ile aşırı literalize arasında gidip gelerek onun yorumsal otoritesini de tahrif etmektedirler. Çünkü Pinnock'a göre, eskatolojik alanda çok az olgusal bilgiye sahibizdir ve eskatolojik sorunları Kitab-ı Mukad-des'in ruh bütünlüğü içerisinde yorumlamalıyız. "Kanaatim şudur ki" der Pinnock, "geleneksel cehennem görüşü İncil'in bize söylemediği bir kuramı desteklemek için onun birkaç pasajını sömürmektedir."³¹

Ona göre geleneksel cehennem inancını destekler görünen ve gelenekselciler tarafından referans verilen ancak yoruma muhtaç pasajlar özellikle Matta İncili'nde ve Vahiy Kitabı'nda bulunmaktadır. Bunlardan ilki İsa'nın ağzından dökülen "Bunlar nihâi azaba, doğrular ise nihâi yaşama gidecekler" (Matta 25:46) şeklindeki ifadedir. Evet bu ifade görünürde cehennemden ebediliğine işaret ediyor olabilir ama Pinnock'a göre, aslında öyle değildir; çünkü öncesinde geçen "... Canı da bedeni de cehennemde yok edebilen Tanrı'dan korkun" (Matta 10:28) tespiti, bir önceki ifadeye açıklık kazandırmaktadır. İkinci alıntıda geçen "nihâi azap", sonsuzca devam eden bir cezalandırmaya değil de; yargılamanın sonucuna işaret eden bir tespit olarak yorumlanabilir.³² Dolayısıyla İncil'de yer alan bu pasajdan cehennem hayatının ve azabının literal anlamda sonsuz olduğu sonucuna ulaşamaz.

İkincisi ise, "... Çektikleri işkencenin dumanı sonsuzlara dek tütecek" (Vahiy 14:11) şeklindeki ifadedir. Bu ifade, Pinnock'a göre yok-etmecilik için te'vili zor olmakla birlikte imkânsız değildir. O,

³¹ Pinnock, "The Conditional View", s. 159.

³² Pinnock, "Annihilationism", s. 465, 466.

Eski Ahit'in Yaratılış bölümünde geçen Sodom ve Gomora'nın hikâyesi ile birlikte ele alındığında, yani Kitab-ı Mukaddes'in kendi bütünlüğü içerisinde incelendiğinde doğru anlaşılabilir. Pinnock'a göre, Tanrı *Yaratılış* bölümünde Sodom ve Gomora'nın başına gelenleri anlatırken üzerlerine ateşli kükürt yağdırdığından, bu kentleri ve içindeki herkesi yok ettiği için ve orada, yerden tüten bir ocak gibi dumanların yükseldiğinden söz etmektedir. (Yaratılış 19:24-28) Buradaki duman açıktır ki, bir yıkımdan, yok oluştan geriye kalan dumandır. O halde, cehennemdeki işkencenin dumanı da o işkenceden geriye kalan iz olarak anlaşılabilir. Dolayısıyla, işkencenin işareti olan dumanı bu işkencenin sonsuz oluşuna kanıt olarak yorumlamak zorunlu olarak gerekmemektedir. O sadece, işkenceden geriye kalan ve işkenceye işaret eden bir delil olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla gelinen nokta itibarıyla, geleneksel doktrini savunanlar Kutsal Kitap'ın ilgili pasajlarını yanlış yorumlamaktadırlar ve onlardan doğru olmayan sonuçlar çıkarılmaktadır.

Pinnock'un geleneksel cehennem doktrinine yönelttiği üçüncü eleştiri ise felsefî niteliklidir. Bu eleştirinin özü, ebedî cezanın Tanrı'nın iyiliği/merhameti ve adaleti ile uyumadığı gibi, geleneksel doktrinin Tanrı dışında zorunlu bir sonsuz varlığı öngörmesi ve bu yolla kendisini kozmolojik bir düalizme mahkûm etmesi nedeniyle metafizik anlamda da sorunlu olduğu şeklindedir. Ona göre insanların sonsuzca ve acımasızca acı çekmeleri olağan ahlâkî standartlarla ve/veya Kutsal Kitap'ın ruhuyla kıyaslandığında, Tanrı ile değil Şeytanla ilişkilendirilmesi daha kolay bir manzara ortaya çıkartmaktadır.³³ Ayrıca böylesi bir cehennem tasavvuru Pinnock'a göre, Tanrı'yı kullarını seven, onların iyiliklerini isteyen merhametli bir varlık olmaktan çıkartmakta ve onu bir gaddara, bir zalime, kana susamış bir canavara dönüştürmektedir. "O bizim ahlâkî sezgilerimizle uyusmuyor" diyen Pinnock, "cehennemin mahiyeti hakkındaki geleneksel doktrine güçlü bir ahlâkî itiraz vardır. Ebedî bir ceza, düşmanlarının ölümüne müsaade etmeyen sonsuz bir Auschwitz'i korumak isteyen kana susamış bir canavar gibi dav-

³³ Pinnock, "Conditional View", s. 140.

ranan bir Tanrı resmi çizdiği için ahlâki bakış açısından tolere edilemez”³⁴ demektedir. Ayrıca böyle bir iddiayı, o iddianın septikleri ve ateistleri desteklediğini söyleyerek ve Antony Flew’nun “Hıristiyanlar, Tanrı’nın bazı insanları ebedî cehenneme gönderme niyeti ile yaratmış olduğuna inanıyor iseler, onların Hıristiyanlığı savunmaktan haklı olarak vazgeçmeleri gerektiği”³⁵ yönündeki tespiti haklılık vererek de eleştirir. Yani Flew’ya referans yaparak Pinnock, insanların, deyim yerindeyse, gazabı rahmetini aşan bir Tanrı’ya inanmama hakları olduğunu söyler. Ebedî ceza fikri Tanrı’nın sadece iyiliği ile değil Pinnock’a göre adaleti ile de uyuşturulamaz. Çünkü adaletin altın kuralı Kitab-ı Mukaddes’te de ifade edildiği üzere “göze göz, dişe diş” ilkesidir. Ancak burada Pinnock şöyle sorar: “Acaba bir günahkâr Tanrı’ya sonsuzca acı çekeceği şekilde bir zarar verebilir mi? Tanrı’nın ve komşularının ebedî acısına ya da kaybına neden olabilecek bir şey yapabilir mi?” Yanıtını da kendisi verir: “Tabi ki Hayır. Hiçbir insan böylesi bir zarar verme gücüne sahip değildir.”³⁶ O halde Tanrı kendi koyduğu ve bizim de uymamamızı istediği adalet ilkesi gereğince kimseyi ebedî olarak cezalandırmamalıdır.

Bu noktada Pinnock, Anselm’e gönderme yaparak onun ebedî cezayı Tanrı adına meşrulaştırma çabasının da başarısız olduğunu ve geçerli bir akıl yürütmeye dayanmadığını söyler. Anselm, Tanrı’nın sonsuz bir otoriteye, hükümranlığa sahip olduğunu, günahların sonlu kimseler tarafından da olsa sonsuz saygınlığa sahip Tanrı’ya karşı işlenmesi nedeniyle, ebedî cezayı gerektirebileceğini iddia eder. Pinnock’a göre bu akıl yürütme insan onuruna aykırıdır. Çünkü o, örneğin bir doktorla bir dilencinin aynı mağduriyeti yaşamaları durumunda bunu yaşatanların, mağdurlarının sosyal pozisyonları nedeniyle farklı cezayı hak etmeleri gibi tuhaf ve ada-

³⁴ Pinnock, “Conditional View”, s. 149.

³⁵ Antony Flew, *God and Philosophy*, Hutchinson, London, 1966, s. 56, 57.

³⁶ Pinnock, “The Conditional View”, s. 152. Ebedî cehennem azabının Tanrı’nın adaleti ile uzlaştırılmayacağına ilişkin müstakil bir çalışma olarak bkz. Marilyn McCord Adams, “Hell and the God of Justice” *Religious Studies*, (11), 1975, ss. 433-447.

letin temel ilkesi olan eşitliği zedeleyen bir akıl yürütmedir.³⁷ Sonuçta Pinnock, Anselm'e reddiye niteliğinde, "bizim sonsuz Tanrı'ya karşı işlemiş olduğumuz günahımız sonsuz bir cezayı haklı kılmaz. Bugün hiçbir adalet, cezanın miktarını suçun [hatanın] kendisine karşı işlenen kişinin onur düzeyine göre belirlemez. Sonsuz cezalandırma şeklindeki cehennemın eski argümanları işlemez"³⁸ demektedir. Ayrıca sonsuz cezalandırma Pinnock'a göre hiçbir olumlu işleve ve yapıcı amaca sahip değildir; o sadece, İncil'de açığa çıkan Tanrı'nın sevgisini geçersiz kılan bütünüyle bir kindarlıktır.³⁹ Bu münasebetle o Tanrı'nın ne iyiliği ile ne de adaleti ile bağdaştırılabilir.

Onun geleneksel cehennem doktrinine yönelttiği felsefî nitelikli bir diğer eleştirisi ise daha önce de değindiğimiz gibi, bu doktrinin kabul edilmesinin Tanrı'nın kendisini *kozmojik bir düalizme* mahkûm ettiği şeklinde bir sonuç üreteceği yönündeki endişedir.⁴⁰ Şöyle ki, şayet cehennemın de Tanrı'dan bağımsız, zorunlu olarak ebedî bir varlık olma imkânını kabul edecek olursak, bu Tanrı dışında bir diğer sonsuz ve bağımsız varlığı kabul etmemiz anlamına gelecektir ki, özelde Hıristiyan teolojisi genelde ise teizm için onaylanamaz bir görüştür bu. Çünkü Yeni Ahit, bize ölümsüzlüğün ve sonsuzluğun sahibinin sadece Tanrı olduğunu bildirmektedir (I. Timoteos 6:16). İlaveten böylesi bir cehennem anlayışının, Pinnock'a göre, çok kötü bir dünya tasavvuruna sahip olduğunu da söyleyebiliriz. Çünkü, bu "tarihin kötü bir senaryo ile sonlandığı" anlamına gelecektir. Bu türden bir cehennem tasavvuru, Yeni Ahit'te ifade edilen "Onların gözlerinden bütün yaşları silecek... Artık ne yas, ne ağlayış, ne de ıstırap olacak." (Vahiy 21:4) şeklindeki tanrısal vadin gerçekleşmeyeceği şeklinde yorumlanabilir.⁴¹ Oysaki mutlak kudret ve mükemmel düzeyde iyilik sıfatlarına sahip bir Tanrı'dan bizim beklediğimiz ve ona da yakışan, Pin-

³⁷ Pinnock, "Annihilation", s. 471.

³⁸ Pinnock, "The Conditional View", s. 152, 153.

³⁹ Pinnock, "The Conditional View", s. 153.

⁴⁰ Pinnock, "The Conditional View", s. 154.

⁴¹ Pinnock, "The Conditional View", s. 154.

nock'a göre, tarihin sonunda hem kendi zaferini ilan etmesi hem de bizi kurtuluşa, mutluluğa erdirmesidir.

Gelenen nokta itibariyle Pinnock'un geleneksel cehennem doktrinine ilişkin itirazlarını tarihsel, dinî ve felsefî olmak üzere üç başlık altında görmüş bulunuyoruz. Ancak onun yok-etmeci cehennem tasavvuru salt bir savunma ve karşı görüşün yanlışlığını gösterme üzerine kurulu değildir. Yani onun görüşleri sadece negatif bir savunmaya indirgenemez. Görüşünün pozitif dayanaklarının da olduğu iddiasındadır. Ona göre, geleneksel doktrinin yanlışlığından öte kendi savunduğu doktrinin de açık ve bariz dayanakları vardır. Pinnock'un yazılarına genel olarak baktığımızda bu argümanları da kendi içerisinde felsefî mahiyetli dayanaklar ve dinî mahiyetli dayanaklar şeklinde ikiye ayırabiliriz. Şimdi bunları biraz daha detaylı inceleyelim

Clark Pinnock ve Yok-etmeci Cehennem'in Dayanakları

Pinnock'a göre daha önce de ifade etmeye çalıştığımız gibi geleneksel doktrin dayanaklarını kutsal metinlerden çok gelenekten ve tarihten almaktadır. Bu bağlamda o öncelikle geleneğin revize ve reforme edilmesi gerektiğini söyler. İddiasını, geleneğin tarihsel süreç içerisinde insânî girdilerle üretildiği ve onun da dünya görüşümüzü ve dinî doktrinlerimizi biçimlendirdiği tezi üzerine kurmaktadır. Ona göre, bütün doktrinel formülasyonlar biraz da içinde oluştukları tarihsel ve kültürel koşulları yansıtırlar ve onların özelliklerini taşırlar.⁴² Dolayısıyla zaman ve şartlar değiştikçe doktrinlerimiz de bu değişime ayak uydururlar. Pinnock, "bunu [bu tarihsel gerçeği] görmemenin gerçeğe karşı gönüllü bir körlük"⁴³ olduğunu söyler ve şöyle der: "Kristoloji, soterioloji kilise tarihi içinde zamanla çeşitli formlara bürünmüşler ve ait oldukları dönemin zihinsel ve sosyal koşullarını özel bir mühür olarak üzerlerinde taşımışlardır."⁴⁴ Ona göre, eskatoloji ve eskatolojik inançlarımız da bundan vareste değildir. Hatta zaman içerisinde çok ciddi

⁴² Pinnock, "The Conditional View", s. 160; Benzer ifadeler için bkz. Pinnock, "The Destruction of Finally Impenitent", s. 243.

⁴³ Pinnock, "The Destruction of Finally Impenitent", s. 243.

⁴⁴ Pinnock, "The Conditional View", s. 160.

değişimler geçirdiği için o, bu tespitimize daha uygun bir örnek teşkil eder. Bu noktada eskatolojideki birkaç değişimi örnek verir: Yeni Ahit'teki ve erken dönem kiliselerindeki İsa'nın ikinci defa geleceği inancından ve "binyıl doktrini" olarak kabul edilen İsa'nın kıyametten önceki son bin yıllık süreçte dünyada Tanrı'nın hükümlerini kuracağı şeklindeki doktrinden daha sonraki ortodoks teologlar vaz geçmişlerdir.⁴⁵ Pinnock'a göre Kutsal Kitap'tan çok geleneğin ürünü olan ebedî cehennem doktrini de bu oluşum, gelişim ve değişim sürecinden yeteri kadar nasibini almıştır. Bu münasebetle, "üzerinde yeniden düşünülmesi gereken tahrif edici bir tasavvur" olarak nitelediği cehennem doktrininin de değiştirilmesi gerekmektedir. Ona göre "teoloji [de] bazen reformasyona ihtiyaç duyar."⁴⁶ Bu nedenle şöyle der: "belki de o, bu hususta bizden öncekilerin yalanları (lies before us) nedeniyle reforma muhtaçtır. Ben inanıyorum ki, o, bir düşünce deneyimini mümkün görmekte ve okuyucuyu bu deneyime davet etmektedir."⁴⁷

Pinnock'a göre ebedî cehennem doktrini revizyona muhtaç bir geleneğin ürünü olduğu kadar hatta daha da çok Kutsal Kitap'ın cehenneme ilişkin tespitleri ile de uyuşmamaktadır. Çünkü Kutsal Kitap ona göre, ebedî cehennem yerine yok-etmeci bir cehennem tablosu çizmektedir. Bu noktada o, Eski Ahit'in cehennem anlatısı ile Yeni Ahit'in anlatıları arasında bir yöntem ve içerik farkı olduğunu söyler. Ona göre, Eski Ahit açıkça yok-etmeciliği destekleyen Yeni Ahit eskatoloji konusunda daha kapalı ve imâli bir dil, üslup kullanır. Pinnock, Eski Ahit'te örneğin *Mezmurlar*'da cehennemlikler için benzetme yollu, "ot gibi hemen solacak, Yeşil bitki gibi kuruyup gidecek" (37:2), "kötülerin kökü kazınacak... kötünün sonu gelecek" (37:9,10); "kır çiçekleri gibi kuruyup gidecek, Duman gibi dağılıp yok olacak." (37:20); "...başkaldıranların hepsi yok olacak, Kötülerin kökü kazınacak" (37:38) gibi ifadelerin kullanıldığını, bunların ise açıkça yok-etmeciliğe işaret ettiğini söyler. Ayrıca Tanrı'nın bağışlamasının dışında kalan cehennemini yerli-

⁴⁵ Pinnock, "The Conditional View", s. 161; Krş. Pinnock, "The Destruction of Finally Impenitent", s. 243, 244.

⁴⁶ Pinnock, "The Conditional View", s. 143.

⁴⁷ Pinnock, "The Conditional View", s. 143.

rinin en sonunda yok edileceklerinin en açık, tartışmaya en kapalı ifadesini Pinnock'a göre, Esk-i Ahit'in *Malaki* Bölümü'nde geçen şu ifadelerden anlayabiliriz: "Kendini beğenmişlerle kötülük yapanlar samandan farksız olacak; o gün hepsini yakacak. Onlarda ne kök, ne dal bırakılacak" (4:1-2).⁴⁸ Pinnock'a göre, Eski Ahit'e bakıldığında ebedî azaba ilişkin bir tespit bulamamaktayız; ancak yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü üzere yok-etmeciliği ifade eden birçok pasajla karşılaşmamız mümkündür.

Eski Ahit bu kadar açık bir dil kullanırken Yeni Ahit'in bu konuda Pinnock'a göre biraz daha simgesel ve yan anlamlı bir dil kullandığı söylenebilir. Ona göre, İsa cehennem hakkındaki olgusal gerçekleri açıklayan bir kimse değildir, sadece insanları cehennem ve onun azabı konusunda uyaran bir kimsedir:

İsa, cehennem ateşini vaaz eden birisi olarak nitelendirilemez. O cehenneme aslında çok az bir ilgi göstermiştir. Cehennem hakkındaki gerçekleri [de] ifşâ etmemiştir. O, lanetlilerin cezaları hakkında, Dante ya da Milton'un şiirlerindeki kıyamet sahnelerinde tasvir ettikleri gibi konuşmaz. Onun mesajının kalbi, endişe verici değil neşe dolu "İncil"dir. Onun cehennem hakkındaki sözleri marjinaldir ve özünde uyarma amaçlıdır. Cehennem aslında, kendisini Tanrı'nın huzurundan mahrum bırakan ve ebedî kayıptan rahatsızlık duyacak olan kimseleri ikaz etme aracı olarak işlev görür. Onun kullandığı dil doğası gereği simgesel (figurative) ve teşbihîdir (parabolic); çünkü zifiri karanlık, daimi ateş ve beslenen kurtçuklar gibi o insan tecrübesinin dışında duran gerçekliklerle ilgilidir. Dil, tanımsal ve literal olmanın çok simgesel ve yan anlamlıdır.⁴⁹

Bir başka deyişle, İncil Pinnock'a göre, "birçok şeyin mahiyeti ve süresi hakkında açıkça konuşmaz. Kullandığı renkli sembolik betimlemeler literal tanımlara dönüştürülemezler. Cehennem tehdidinden, onun mahiyeti hakkında karar vermek için sonuçlayıcı kesin bir bilgiye ulaşamayabiliriz..."⁵⁰ Onun bu şekilde simgesel ve teşbihî bir dil kullanmasının nedeni ise, İsa'nın, eskatolojiye

⁴⁸ Pinnock, "The Conditional View", s. 145.

⁴⁹ Pinnock, "Annihilationism", s. 464.

⁵⁰ Pinnock, "The Conditional View", s. 144.

ilişkin alanlarda tanımsal bilgiler sunan değil, burada ve şimdi yani bu dünyada insanların ebedî kurtuluşa ve sonsuz mutluluğa erişmeleri için ne yapmaları, nasıl yaşamaları gerektiğini söyleyen birisi olmasıdır. Bu münasebetle Pinnock'a göre İsa'nın cehennem ile ilgili ifadeleri cehennemin mahiyeti hakkındaki spekülasyonlara indirgenemez; o, daha çok insanın bu dünyadaki davranışlarını düzenlemeye matuftur. Bu durumu Pinnock şöyle ifade eder:

sapkınların nihâi kaderi konusunda İsa'nın öğretisi, bu öğretinin uyarılarında açığa çıkmaktadır; fakat [onun] kesin bir tanımını yapma konusunda mütevazicedir. Açık bir cehennem resmi çizmekten kaçınarak cehennem cezasının mahiyeti ya da cehennemliklerin çektiği acılar üzerinde çok durmaz... İsa'nın konu ile ilgili ifadeleri, şimdi ve burada yapılması gerekenlere karar vermenin önemini vurgulamaya dönüktür; cennet ve cehennemin tam mahiyeti hakkındaki spekülasyonların detayları ile ilgili değildir. Mevcut insâni tecrübenin ötesinde bir yer olduğu için, o, cehennem hakkında bilgi adına konuşmaz; bunun yerine, İncil'in [bizden] istediği karara ulaşmamıza vurgu yapan bir veri kullanır.⁵¹

Her ne kadar İncil'in çizdiği cehennem tablosu çok açık ve aşikar olmasa ve İsa'nın misyonu da cehennemin mahiyetine ilişkin tanımsal veriler sunmak olmasa da, Yeni Ahit'in bütününe bakıldığında onun cehenneme ilişkin çizdiği tablonun Pinnock'a göre, yok-etmeciliği ebedî cezadan daha fazla desteklediği rahatlıkla söylenebilir. "İncil'in, pişmanlık duymayan nihâi sapkınların akibeti hakkında bu okuyucuda uyandırdığı güçlü izlenim" der Pinnock,

onların nihâi ve geri-dönüşsüz imhâ olacağına ilişkin canlı duygudur. Kitab-ı Mukaddes'in bu konuda kullandığı dil ve tasvir o kadar güçlüdür ki, bu görüşü eleştiren teologlarınkinden daha dikkat çekicidir. İncil, sapkınların kaderi hakkında konuşurken defalarca ölüm, yok-oluş, mahvoluş ve helak oluş sözcüklerini kullanmaktadır. O, içine atılanlara (zulüm eden değil) onları yakan bir ateş tasviri kullanır.

⁵¹ Pinnock, "The Conditional View", s. 145.

Bu ateş ve yok-oluş anlatıları yok-olmacılığı sonu gelmeyen bir işkenceden daha fazla desteklemektedir.⁵²

Ancak o, iddiasını yukarıda söylediği gibi genel bir izlenime dayandırmakla da yetinmez. İncil'deki spesifik ifadeler/saptamalara müracaat ederek bu ifadelerin kendi görüşünün kitâbî dayanakları olduğunu söyler. Örneğin, Yeni Ahit'te geçen, Tanrı'nın, "ruh ve bedeninin yok edilmesinin kendi kudreti dâhilinde olduğu" (Matta 10:28), benzetme yoluyla "iyi meyve vermeyen her ağacı ateşe atacağı" (Matta 3:10), "buğdayı ambara yığıp, samanı ise yakacağı" (Matta 3:12) şeklindeki İncil ifadelerinin Tanrı'nın kaybedenleri sonsuza kadar cehennemde yakmayıp aksine cehennem ateşi ile yokluğa göndereceğini daha fazla desteklediğini iddia eder.

Sonuç olarak Pinnock'a göre, "Kitab-ı Mukaddes, nihai ve geri-dönüşsüz bir yok oluş, mahvoluş ve helak oluş, acı veren bir ateş yerine yakıp yok eden bir ateş hakkında daha güçlü bir izlenim vermektedir. İncil, nihayetinde pişmanlık duymayan kimselerin akıbeti hakkında konuşurken ölüm, yok oluş, mahvoluş ve helak oluş sözcüklerini tercih eder. Böylesi insanlar imhâ olmayı umabilirler."⁵³ Bu nedenle şöyle bir sonuca varır: "Gelenekselcilerin, güçlü argümanlara dayanan bu görüş hakkında, onun İncilsel bir temeli olmadığı iddialarından vaz geçeceklerini samimiyetle umuyorum."⁵⁴ Gelinek nokta itibarıyla Pinnock, hukuktaki, "ispat iddia sahibine aittir" şeklindeki ilkeyi çağrıştırırcasına "İncil, herhangi bir samimi okuyucuya, cehennemin nihâi bir yok-oluş anlamına geldiğine ilişkin güçlü bir izlenim verir ki; kanıt getirme yükümlülüğü bu öğretiyi kabul etmeyi ve ona inanmayı reddeden kimselerin üzerindedir"⁵⁵ der.

Ayrıca Pinnock geleneksel doktrinin muhatap olduğu ahlâki itirazları bertaraf ettiği ve metafizik anlamda daha tutarlı bir ku-

⁵² Pinnock, "The Destruction of the Finally Impenitent," s. 250. Benzer ifadeler için bkz. "The Conditional View", s. 144.

⁵³ Pinnock, "Annihilationism", s. 464.

⁵⁴ Pinnock, "The Conditional View", s. 147.

⁵⁵ Pinnock, "The Conditional View", s. 144.

ram öne sürdüğü iddiası ile de yok-etmeci cehennem anlayışını temellendirmeye çalışır. Öncelikli olarak ona göre, yok-etmeci cehennem doktrini anlaşılabilir bir şekilde Tanrı'yı ahlâkî bir tasavvura dönüştürür ve gelenekselcilerin neden oldukları ahlâkî açmazdan kurtarır. Daha da ötede Tanrı'yı Pinnock'a göre orantısız ve amaçsız güç kullanan bir ilkel ilah tasavvurundan kurtararak onu ahlâkî olduğu kadar adlî açıdan da kabul edilebilir bir hale getirir. Yani yok-etmeci cehennem tasavvuru Tanrı'nın iyiliğini ve adaletini güvence altına alır. Ve son olarak da dinî açıdan savunulabilir bir kozmoloji üretir. Çünkü tersini düşünecek olursak, Tanrı ile birlikte ikinci bir ebedî varlığı da kabul etmek durumunda kalırız ki bu ne Hıristiyan teolojisi ne de genel teizm için kabul edilebilecek bir durumdur.⁵⁶

Sonuç ve Değerlendirme

Pinnock'un tezlerinin analizine geçmeden şunu söyleyebiliriz ki, anlayabildiğimiz kadarıyla bu iddia, geleneksel doktrin ile evrenselci doktrini uzlaştırma çabasının ya da onlar arasında daha ılımlı bir yol bulma gayretinin bir ürünü gibi görünmektedir. O, geleneksel doktrin açmazları karşısında insanların evrenselciliğe teslim olmamaları derdindedir. Bunu Pinnock'un "gelenek daha fazla insanın cehennemi reddetmesine ve onun [cehennem] sadistçe kötülüklerinden sakınmak için evrenselciliği seçmelerine neden olmaktadır"⁵⁷ şeklindeki ifadelerinden anlamaktayız. Yani bu düşünce kendiliğinden ve dış etkenlerden bağımsız olarak gelişen pozitif bir doktrin değil, daha çok zararlı/yanlış gördüğü düşüncelere karşı gelişmiş tepkisel bir iddia ve negatif bir savunma gibidir. Her ne kadar o, Kutsal Kitap'ta tezinin pozitif dayanakları olduğunu söylese de bu dayanaklar fazlasıyla yorumsal görünmektedir. Bu savunmanın ve tepkiselliğinin daha açık anlamı ise onun şu satırlarında açığa çıkmaktadır:

Bana öyle geliyor ki, günümüzde, sonsuz bir bilinçli cezalandırma şeklindeki [geleneksel] cehennem ile evrenselci kurtuluş arasında bir seçim yapmak durumunda kalan in-

⁵⁶ Pinnock, "The Conditional View", s. 152 vd.

⁵⁷ Pinnock, "Annihilationism", s. 473.

sanlar evrenselciliği seçecektirler. Benim onlara önerim üçüncü bir olanak ve bir diğer seçim. Ben, nihâi yok-oluş şeklinde anlaşılan cehennemin hem geleneksel görüşe hem de her hâlükarda onun karşısında konumlananlara karşı daha üstün olduğunu kanıtlamaya çalışacağım.⁵⁸

Aslında o, iki rakip doktrin arasında tercihini geleneksel cehennem anlayışından yana koymaya ve böylece de, evrenselciliği geçersiz kılmaya çalışmakta gibidir. Ancak gelenekselci anlayışa da büyük bir darbe indirmektedir. Bunu büyük bir bedel karşılığında yapmaktadır. Geleneksel doktrin-evrensel doktrin ikileminden kendisini kurtarmaktadır. Ancak bu durumda da, teolojinin de reforma ihtiyaç duyabileceğini söyleyerek, geleneksel doktrini bambaşka bir versiyona büründürmektedir. Bunu da geleneksel doktrini korumak adına yaptığını ileri sürmektedir. Şöyle demektedir:

Nihai [ve] tersine-döndürülemez bir durum/koşul olarak cehennemin imkanı geçersiz kılınmadığından, ben, cehennemin iki yorumu arasında bir tercih yapmaya mecburum: Nihayetinde pişmanlık duymayanlar (bedenlerinde ve ruhlarında ya literal veya da metaforik) sonsuzca, bilinçli bir ceza mı çekecekler, yoksa ikinci ölümden varlıkları sona mı erecek? Bir diğer deyişle, cehennem ateşi işkence mi edecek yoksa onları yakıp tüketecek mi? Ben, Tanrı'nın sapkınlar, onları sonsuz bir acıya mahkum etmek için ölümsüzlüğü bağışlamayacağını; fakat onların nihâi olarak yok olmalarına müsaade edeceğini ileri sürüyorum.⁵⁹

Netice itibarıyla Pinnock her ne kadar özgün ve otantik bir proje sunduğunu iddia etse de kanımızca onu özünde, mevcut doktrine bir eleştiri olarak okumak daha doğru olacaktır. Zaten kendi önerisinin de Kutsal Kitap'ın ruhuna uygun ve düşünsel olarak savunulabilir olduğunu söylese de, mutlak anlamda tek doğru çözüm ve dini açıdan tek mümkün alternatif olmadığını da itiraf etmektedir. O, sadece kendi yorumunun mümkün ve diğerlerine kıyasla daha makul bir alternatif olduğunu ileri sürmektedir.

⁵⁸ Pinnock, "The Conditional View", s. 137.

⁵⁹ Pinnock, "The Conditional View", s. 142,143.

Ve buradaki amacı da anladığımız kadarıyla, özellikle evrenselciler tarafından geleneksel doktrine yöneltilen eleştirileri boşa çıkartmaktır. Çünkü ona göre, "her halükarda geleneksel cehennem görüşüne yöneltilen itirazlar öylesine güçlü, dayanakları öylesine zayıftır ki, yakında onun yerini başka bir görüşün alması oldukça muhtemeldir. Evrenselcilik ve geleneksel görüş arasındaki gerçek çözüm yok-etmeciliktir, ki o İncil'e kesinlikle daha uygundur; çünkü o cehennemi bir hilkat garibesine dönüştürmeden bazılarının Tanrı'ya hayır demelerini mümkün kılmaktadır."⁶⁰

Doğrusu Pinnock'un yazılarının savunmacı bir mahiyet taşımasının yanında onun iddiasının dinî dayanakları da, eleştirdiklerinin içine düştükleri açmazı paylaşıyor gibidir. O, gelenekselcilerin Kutsal Kitap'ı parçalı/partikülaristik bir okumaya tabi tuttuklarını iddia etmektedir. Geleneksel cehennemi savunanlar kendi görüşlerini destekler görünen birkaç pasajı Kutsal Kitap'tan cımbızla çekmekte ve iddialarını haklılamak için kullanmaktadırlar. Ancak kendi yazılarına bakıldığında da benzer bir partikülarizmle karşılaşmaktayız. Kutsal Kitap'ın özellikle de Yeni Ahit'in cehennem mahiyetine ilişkin açık ve net tanımlamalar vermediğini söylemektedir. Fakat oradan alıntıladığı birkaç yargının/tespitin kendi görüşünü desteklediğini söyleyerek ardından da genel adı altında öznel bir değerlendirmeye gitmektedir. Bu münasebetle görüşünü desteklemek için ileri sürdüğü dinî argümanlar sanırız tezinin tartışmaya en açık tarafını oluşturmaktadır. Ancak bunun yanında, felsefî argümanları din felsefesi ve felsefî teoloji açısından nispeten tartışılmaya değer gibi görünmektedir. Bu açıdan, ileri sürdüğü tezler, en azından evrenselcilerin argümanları ile birlikte ele alındığında, din felsefesi gündemini bir süre daha meşgul edecek ve yeni tartışmalara kapı aralayacak gibidir.

Ayrıca Pinnock Tanrı'nın iyilik, adalet ve kudret gibi sıfatlarını fazlasıyla literal ve seküler bir tarzda yorumlamakta gibidir. Örneğin o, ebedî cehennem Tanrı'nın ne iyiliği ne de adaleti ile uzlaştırılabilir olduğunu söylemektedir. Ancak bu iddiasında o,

⁶⁰ Pinnock, "The Conditional View", s. 166.

iyiliği sadece olağan anlamıyla anlamakta ve ebedî cehennem azabının bu iyilikle çeliştiğini iddia eder görünmektedir. Oysaki bir dindarın gözünden tanrısal iyilik sadece dünyevî iyilik şeklinde algılanmaz. O, bu iyiliği metafizik ve aşkın bir tarzda anlayabilir ve onun anlam içeriğini çok daha farklı ve geniş tutabilir. Aynı şeyler adalet sıfatı için de söylenebilir. Tanrısal adalet sadece “göze göz diş diş” şeklindeki eşitlikçi ve dengeleyici bir hukuk ilkesi olarak yorumlanmayabilir. Bir dindarın gözünde tanrısal planda adalet, mutlak bilgi ve kudretle ilişkilendirildiğinde farklı, hatta insanın dünyevî bilişselliği ile bilemeyeceği yeni anlam içeriklerine kavuşabilir. Açıkçası kanımızca cehennem her ne kadar felsefî teolojinin bir sorunu olsa da o özü itibarıyla doğal teolojiden çok vahyî teolojinin bir konusu gibi görünmektedir. Dolayısıyla her dinin taraftarının, kendi dinî teslimiyetleri üzerinden çözüme kavuşturabileceği/kavuşturması gereken bir konudur. Bu mevzuda rasyonel argümantasyonun yapabileceği, doğal teolojinin söyleyebileceği çok fazla bir şey yok gibidir. Çünkü eskatolojik konular soyut aklın bir kabulü değildir. Cehennem mahiyeti bir tarafa, mevcudiyetini bile salt aklî muhakemelerle tespit etmek mümkün olmayabilir. Tabi ki din felsefesini, makalenin başında da ifade ettiğimiz gibi, dinin inanç öğeleri üzerinde rasyonel ve eleştirel düşünme etkinliği olarak kabul ediyoruz. Ancak bütün insânî sorunların salt soyutlamalarla ve rasyonel akıl yürütmelerle çözümlenemeyeceğini de kabul etmek durumundayız. Bu tür durumlarda, özellikle de eskatolojik sorunların çözümünde “vahyi” bir bilgi kaynağı olarak kabul etmek kaçınılmaz görünmektedir. Bu münasebetle, son söz babında, Muhammed İkbâl’in “Grek felsefesi Müslüman düşünürlerin görüş açılarını bir hayli genişletmesine rağmen genellikle onların Kur’an ile ilgili görüşlerini karartmıştır”⁶¹ şeklindeki tespitini bir uyarı olarak kabul edip, cehennem de dâhil olmak üzere genel metafizik konularda, sahip olduğumuz imanımızı felsefî kuramlarımıza tabi kılmamamız gerektiği yapılabilecek olan en uygun tespit gibi görünmektedir. Felsefe yaparken aşkın

---

⁶¹ Muhammed İkbâl, *İslam’da Dînî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. N. Ahmet Asrar, Birleşik Yayıncılık, t.y., İstanbul, s. 154.

bir alanda sınırlı bilişselliğimizi kullandığımızı ve kutsal metinlerin de birincil amacının eskatoloji gibi fizikötesi alanlara ilişkin spesifik bilgiler sunmak olmadığını her zaman aklımızda tutmalıyız.

Kaynakça

- Adams, Marilyn McCord, "Hell and the God of Justice" *Religious Studies*, (11), 1975, [433-447].
- _____, "The Problem of Hell: A Problem of Evil for Christians", *Readings in the Philosophy of Religion*, (ed) Kelly James Clark, Second Edition, Broadview Press, Toronto, 2008, [437-447].
- _____, *Horrendous Evils and the Goodness of God*, Cornell University Press, Ithaca, 1999.
- Bauckham, Richard, "Universalism: A Historical Survey", http://www.theologicalstudies.org.uk/article_universalism_bauckham.html
- Crockett, William V. "The Metaphorical View", *Four Views on Hell*, ed. Zondervan Publishing House, Michigan, 1992, [43-77].
- Davies, Brian, *Din Felsefesine Giriş*, çev. Fatih Taştan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2011.
- Evans, C. Stephen & MANIS, R. Zachary, *Din Felsefesi: İman Üzerine Rasyonel Düşünme*, çev. Ferhat Akdemir, Elis Yayınları, Ankara, 2010.
- Flew, Antony, *God and Philosophy*, Hutchinson, London, 1966.
- Hick, John, *Evil and the God of Life*, Harper & Row, San Fransisco, 1977.
- Holtén, Wilko Van, "Hell and the Goodness of God", *Religious Studies*, (35), 1997, [37-55].
- İkbal, Muhammed, *İslam'da Dînî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. N. Ahmet Asrar, Birleşik Yayıncılık, t.y., İstanbul.
- Kantzer, Kenneth S., "Troublesome Questions", *Christianity Today*, 20 Mart 1987.
- Kung, Hans, *Eternal Life, Life After Death as a Medical, Philosophical, and Theological Problem*, Doubleday, New York, 1984.
- Meister, Chad, *Introduction of Philosophy of Religion*, Routledge, London and New York, 2009.
- Packer, James I., "The Problem of Eternal Punishment", *Crux*, XXVI.3 (Eylül 1990)
- Peterson, Michael vd, *Akıl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*, çev. Rahim Acar, Küre Yayınları, İstanbul, 2006.
- Pinnock, "The Conditional View" *Four Views on Hell*, (ed) William Crockett, Grand Rapids, Zondervan, 1992, [135-166].
- _____, "An Inclusivist View", Dennis L. Okholm & Timothy R. Pihillips,

- More than a Way?: Four Views on Salvation in a Pluralistic World*, Zondervan Publishing, Michigan, 1995 [93-123].
- _____, "Annihilationism" *The Oxford Handbook of Eschatology*, ed. Jerry Walls, Oxford University Press, Oxford, 2008, [462-475].
- _____, "The Destruction of The Finally Impenitent", *A Journal from Radical Reformation*, (2/1), 1992, [4-21].
- _____, "The Destruction of The Finally Impenitent", *Criswell Theological Review*, (4/2), 1990, [243-259].
- Powys, David J., "The Nineteenth and Twentieth Century Debates about Hell and Universalism" *Universalism*, Paternoster Press, Grand Rapids, 1992.
- Russell, Bertrand, *Why I am not a Christian*, Simon Schuster, New York, 1957.
- Talbott, Thomas, "The Doctrine of Everlasting Punishment", *Faith and Philosophy*, (7), 1990, [19-42].
- _____, "Universalism", *The Oxford Handbook of Eschatology*, ed. Jerry L. Walls Oxford University Press, Oxford, 2008, [446-461].
- Walls, Jerry, "Is Eternal Damnation Compatible with the Christian Concept of God", *Contemporary Debates in Philosophy of Religion*, Ed. Michael L. Peterson and Raymond J. Von Arrogen, Blackwell Publishing, Oxford, 2004, [268-289].
- Yaran, Cafer Sadık, "Dinsel Kapsayıcılık (Inklusivizm)", *İslam ve Öteki: Dinlerin Doğruluk/Kurtarıcılık ve Birarada Yaşama Sorunu*, Ed. Cafer Sadık Yaran, Kaknüs Yayınları, 2001, [67-80].
- _____, *Din Felsefesine Giriş*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2010.

